

PAVEL JOSEF ŠAFAŘÍK A VÁCLAV HANKA – DVA OBROZENSKÉ TYPY*

Marcel Černý

Pavel Josef Šafařík and Václav Hanka – two types of Czech National Revival Patriots

Abstract: The study provides a comparison of two exponents of Czech scientists in the period of the Czech National Revival – Pavel Josef Šafařík (1795–1861) and Václav Hanka (1791–1861). The relation between these scholars and Slavists was studied and analysed by means of random probes in Šafařík's correspondence with Hanka, J. Kollár and F. Palacký. Attention was focused on the reception of Herder's chapter on the historical role of Slavs by Šafařík and on bibliographically as-yet-unknown Hanka's translation of this German philosopher's text used as an introduction to *Krátká Historie Slowanských Národů starých časů* [A Brief History of the Slavic Peoples in the Old Days (1818)], which was a Czech extract from F. C. Rüh's *Handbuch der Geschichte des Mittelalters* (1816). Although the mutual relations between these generational contemporaries cooled in the 1830s, they never became evident enemies. P. J. Šafařík thought highly of V. Hanka as an important figure who found great acceptance in Czech literature despite the fact that he knew Hanka's bad character traits.

Keywords: Czech National Revival – Herderism – Czech-German literary relations – Czech translations from German – historiography – Slavs – Russia – Friedrich Christian Rüh's (1781–1820) – Johann Gottfried Herder (1744–1803) – Josef Jungmann (1773–1847) – Jan Kollár (1793–1852) – František Palacký (1798–1876)

Na první pohled by se mohlo zdát, že srovnání **Pavla Josefa Šafaříka** (1795–1861) a **Václava Hanky** (1791–1861), odlišných jak povahově, tak pojetím své vědecké práce, nemůže přinést žádné zásadně nové zjištění: první byl svědomitým, přesným, kritickým a uznávaným vědcem, zatímco druhý má dodnes postavení outsidera, sebestředného diletanty a intrikána, o němž by se v dnešní době zřejmě už vůbec nebylo mluvilo, kdyby nebyl býval v obecném povědomí petrifikován jako jeden z hlavních iniciátorů a zhotovitelů kvazistaročeských padělků z první poloviny 19. století, zejména *Královédvorského* a *Zelenohorského rukopisu*.

Autor této stati by rád ukázal, že Šafaříka i Hanku spojovala celá řada zájmů a postojů: Slovanstvo jako celek i dějiny, kultury a jazyky jeho jednotlivých „kmenů“, básnictví i vlastní veršování, ústní lidová slovesnost, *Rukopisy*, staroslověnština a církevněslovanské písemnictví a zvláště herderismus, jemuž bude věnována hlavní pozornost. Samozřejmě vedle věcí sdílených nelze přehlédnout také četné rozdíly, ba projevy neporozumění a vážnutí komunikace. Aby všechny tyto společné i odlišné rysy nabyly zřetelnějších kontur, bude nutno se nejprve detailněji zaměřit na vzájemný poměr obou slavistů, kterým se česká i slovenská filologická i historická věda doposud zabývaly pouze okrajově.

I. Hanka a Šafařík ve vzájemných vztazích

Šafařík se s Hankou osobně seznámil v květnu nebo v červnu 1817 při své druhé návštěvě Prahy, když se vracel ze studií v Jeně. Kromě Hanky navázal styky také s J. S. Preslem, J. Nejedlým a zejména J. Jungmannem, jehož vizionářský program české jazykové a literární emancipace přijal za svůj.¹

Oba aktéři si spolu začali psát ještě téhož roku, kdy se poznali, avšak korespondence je dochována jen částečně.² První dochovaný Šafaříkův dopis, poslaný 23. dubna 1818 z Prešpurku a plný vlasteneckého citu, svědčí o tom, že Praha v pisateli zanechala hluboký dojem: „Milovaný příteli! Arciže drahně času uplynulo, co jsem se s Vámi v Praze rozřehnal, a duchem s Vámi a se všemi věrnými věčně spojen jsa, tělem snad věčně se vzdálil. A však nechci rozvláčet sebe i Vás; k čemu by to prospělo?³ – Minulého podzimka psal jsem Vám sice z Prešpurku, ač zmotaně jen a zmateně, jako jsem sám byl; ale zdá se, že list tento zahynul. Potom nás Jungmannova láska spojila, a já jsem již po dvakrát listu Vašeho dostal, sám dluhu nezaplátě. I činím to teď, pokud mohu; ale jako vidíte, bez ouroků.“ Šafařík byl dále potěšen, že mu Hanka pochválil jeho „nezvedené dítě“ – *Počátky českého básnictví* –, ač cítil potřebu upřesnit své náhledy na funkci rýmu v poezii: „Já se docela na tom snáším, aby se rýmovalo. Jen se přívukem tak hrubě nevažme,

* Stat' vznikla v rámci společného česko-bulharského projektu (resp. tzv. prioritního tématu spolupráce mezi Akademií věd České republiky a Bulharskou akademií věd) *Česká slavistika o Bulharech od počátku 19. století do roku 1918*, schváleného pro období 2011–2013.

¹ NOVOTNÝ 1971, s. 31.

² Je uložena v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze (dále LA PNP): Šafaříkovy listy Hankovi ve fondu *Hanka Václav*, torzo Hankových listů Šafaříkovi (jen tři kusy) ve fondu *Šafařík Pavel Josef*; všechny citace podle originálu.

³ Zcela opačně vyznívá Šafaříkova vzpomínka (srov. PAUL 1961, s. 38) na tentýž pobyt z odstupe 15 let, jak ji vylíčil v listě Kollárovi 29. května 1832: „[J]á nad Prahu většího a horšího slovenského Kocourkova neznám. Tam jest, příteli, sídlo číhařství a špehounství všeho slovenského světa; a největší zrádové jsou našinci, ne Němci. Mně se až hnusí, když sobě připomínám měsíc tam strávený! – I ti naši přátelé jsou rapotavé straky, které s každým tajemstvím sem tam za horouca běhají.“ I další citace Šafaříkových dopisů Kollárovi podle originálu, LA PNP, fond *Kollár Jan*.

an celá jeho teorie na nepevných základech spoléhá. Aby se rým s časomírou spojil, neradím: když rýmujeme, řiďme se jedine sluchem, jako Stach ukázal a Vy jste tak výborně začali.“ (Zde má zřejmě na mysli Hankovy dva svazečky *Dvanáctera písní*, 1815–1816, složené v sylabotónice; Hanka ve 2. sv. přetiskl Šafaříkovu báseň *Jarmila*.) Nutno poznamenat, že snahy Šafaříka, Palackého aj. o prosazení časomíry zavedly české básnictví do slepé uličky, třebaže nelze přehlížet Šafaříkovy, Kollárovy a Benediktioho zásluhy o sběr a vydávání živého folkloru slovenského, a že Hankova nekomplikovaná písňová lyrika ve stylu prostonárodních „ohlasů“, jež nahradila někdejší začátečnickou, v tomto okamžiku již poněkud vyčpělou anakreontiku, byla nakonec plodně rozvíjena Čelakovským a jeho družinou.

Mezi léty 1818 a 1828 nastává v korespondenci obou mladých patriotů desetiletá prodleva. Ústředním tématem jejich dopisování se – prakticky až do Šafaříkova odchodu z Nového Sadu – stává eventuální společný odchod (třetím pozvaným byl Čelakovský) do „Petrova“ (Petrohradu) na základě Koeppenova předběžného dopisu z konce roku 1829 (starého stylu), po němž následoval návrh potvrzený carem 29. ledna (10. února) 1830. Již 11. února 1830 se Šafařík Hanky ptá na kupní sílu ruské měny a nabídka 4000 rublů ročně se mu zdá být dobrá.⁴

Narážky na přesun do Ruska pak provázejí nejen Šafaříkovy listy Hankovi. Lze souhlasit se závěrem J. Novotného, že pro Šafaříka by přesídlení do Ruska znamenalo obrovský přelom v jeho dosavadním životě, k jehož uskutečnění neměl mnoho chuti ani odhodlání: jednak se obával – vzhledem k drsnějšímu severskému klimatu – o zdraví své rodiny, dále se hrozil zkázy cenné knihovny a sbírky rukopisů a do třetice nechtěl se smířit s tím, že se stane Hankovým podřízeným: „Vadila mu nejen jeho přehnaná ctižádostivost, ale i carofilská servilnost. A na přelomu let 1830–1831 se k těmto důvodům [...] připojily rovněž politické události. Polské národně osvobozené povstání proti útlaku ruského carismu, které vzplanulo v listopadu 1830, vedlo i mezi českými a slovenskými buditeli k třídní názoru na úlohu Ruska v životě slovanských národů, na otázky slovanské spolupráce a vzájemnosti.“⁵

Nejistota a také váhání z ruské strany kalily stále více vzájemné vztahy mezi Šafaříkem a Hankou: Šafařík svůj odjezd posunul až na podzim 1831; nato Hanka píše Šafaříkovi (20. listopadu 1830), že asi ze všeho nebude nakonec nic, ale že se Hanka (ani Čelakovský) necítí zodpovědní za tento nezdar, neboť „[v]šhecko opozdění a opozďování Vašemu kunktátorství zde připisujem“; to zase vyvolalo Šafaříkovo ohrazení, že není ničím vinen, neboť psal zcela jedno-

značně, že je ochoten jít, i když akademie mu nemohla přislíbit vše, oč žádal.

V Rusku dobře věděli, že Šafařík sympatizuje s polským povstáním, takže na něj nikterak nenaléhali.⁶ Mezitím se celá kauza začala vyvíjet směrem, který udával Hanka: spolu s Michaiilem M. Speranským vymyslel projekt všeslovanského slovníku, který se ovšem neměl realizovat v Rusku, nýbrž v Praze. Hanka vše tajil, takže se Šafařík o celé záležitosti dozvěděl až v dopise sekretáře ruské akademie P. J. Sokolova z června 1832. Hankovo chování se mu přirozeně nelíbilo a svěřil to 4. října 1832 příteli Kollárovi, častuje pražského ctižádostivce různými nelichotivými přirovnáními: „Cože již o té nové pražské žábě [tj. Hankovi; M. Č.] – která nasilu chce, aby byla vůl – pověditi mám? – Ten kohout i mně psal už dávno, ale nechtěl jsem Vás tou tlachaninou nepokojiti – a na Vás zle krákorál a *slávu* svou kikirál! – Ale já jsem přesvědčen, že Vy, na té výši, na níž Vás Bůh Slávie postavil, takovýchto, arci žalostných křehkostí, sobě ani jen všímati nebudete. Stůjte, kde jste, ani nalevo, ani napravo se neohlédaje – und Du wirst schweben über Wasser und Erden göttergleich – jak Vám věstil výborný Clemen. Já jsem na stížnosti té sojky téměř to jisté odpověděl, co Vy, a co sobě každý rozumný muž sám mysliti může. Ó bídní lidé! Ó marnost nad marností! – Ten nový páv, jenž i v Petrově vodu zamoutil. Mně z Petrova psáno, abych jen zůstal, kde jsem. Poslal on tam nový plán, totižto: aby ak[ademie] celou tu věc jemu svěřila, co mistru a direktoru, a chce-li, aby mu mne [...] a Čelak[ovského] za pisáky, pomocníky, učně etc. přidala. Držte se smíchu! Já myslím, že mne dobře poznáte: ctilakomost mne netrápí, dnem i nocí na to myslím, kterak bych se mohl státi nejsnášlivějším mezi všemi Slovany, aniž komu v čem na cti ublížil – ale když řeč jde o *jazyk* a Vy byste se mne na svědec tví ptali, co myslím, tedy bych Vám musil vyznati a nemohl tajiti, že za to mám, že by p. xx [= Hanka] se ctí mou makulaturu přepisovati mohl. – Ostatně, nemyslíte, že já proto, pro takovéto křehkosti někoho v nenávisť pojímám. Chraň bůh! Já se tomu jen směji: nebo vím pramen té křehkosti. Mezitím co pravda, pravda a třeba ji vyznati.“

I přesto byl Šafařík ještě 17. října 1832 (v listě Hankovi) ochoten přistoupit na nové podmínky a projevoval nadšení nad možností, že by byl spolupracovníkem všeslovanského slovníku jako slavist v Praze a že by se přestěhoval do Prahy: „Vezměte, příteli, na mysl, co bychom spolu dělati mohli, kdybych já v Praze byl!“ Dokonce navrhuje, že by se lexikografickými pracemi mohl i přes podezření vlády zabývat o své vůli, neoficiálně a že peněžní podpora z Ruska by mohla dorazit až potom. Avšak ani po dalším roce

⁴ V dopise Kollárovi z téhož dne (11. února 1830) sděluje s mnohem větší otevřeností: „Nyní se Vám co příteli a *knězi* na *duši* svěřiti musím, prose Vás, aby jste dál slova nikomu neřekli. *Ruská* akademie v Petrově Hanku a mne za bibliotekáře zvolila s ročnými 4000 rubly banko (asi 1600 zl[atých] st[íbrných]), Čelakovského za podbibliotekáře s 3000 r[ubly]. Volení ještě cár (ruský) *potvrditi* má, potom nás zváti budou. Bibliotéky ještě není, ta jen tepřuv stvořena býti má! – Hanka tuším má býti *prvním* bibl[iotekářem] – ale to ještě nevím. To by věru, upřímně Vám vyznám, bylo *naopak*. Rozmyslíte, rozvažte, rad'te mi! – Mně chut' *docela* *odpadla*.“

⁵ NOVOTNÝ 1971, s. 90; srov. též PAUL 1961, s. 71–73.

⁶ Signifikantní je Šafaříkova kritická poznámka o Hankově polonofobii v dopise Kollárovi z 18. prosince 1831: „Mně z Prahy nikdo nic nepíše – slyšel jsem, že p. Hanka ruský ‚orden‘ dostal. Nevím, proto-li tak hrubě Polanům lál (v posledním svém listu), nazývá je ‚vybujnělé ljácké pleme‘. Jak nepřislušně! Chraň bůh, abychom některý slovenský národ tak tupiti měli! Já si jen *vlády r[uské]* ošklivím, (ne národu), která vlastně není slovenská, ale německo-koskandinávskomongolská. – Nad takovýmito lidskými křehkostmi já opravdu bolestím.“

⁷ Narážka se týká Hankovy nespokojenosti s Kollárovou přepracovanou verzí *Slávy dcery* (1832): u znělky 460 se Hankovi zdálo, že se jeho jméno objevilo jen z rýmových důvodů, a znělku 519, dobírající si zastávce analogického pravopisu, vztáhl Hanka na sebe; situaci se snažil urovnat Kollár (list Hankovi z 18. září 1832) i Šafařík (srov. níže), viz též BECHYŇOVÁ – HAUPTOVÁ 1961, s. 131.

nejistoty se na slovníku nezačalo pracovat a ruská strana ztratila o české slavisty zájem docela.

Na Hanku se Šafařík v tomto období obracel s různými prosbami. 4. listopadu 1830 a 18. ledna 1831 jej žádal o opis starobulharského traktátu černorizce (tj. mnicha) Chrabra *O písmenech ze vzácného pražského exempláře knihy Načalo učenija djetem* (Vilno 1581), který potřeboval pro svou rozpravu o Cyrilu a Metoději.

3. března 1831 vyzýval Hanku spolu s Čelakovským, aby mu pomohli rozšířit sorabistický oddíl jeho *Geschichte* o novější literaturu, neboť na Lužičana **Handrije Lubjenského** (1790–1840) se v tomto směru nemohl spolehnout: „O Lužice musíte Vy pečovat, Vy jste tam nejbližší. Já jsem p. Lub[j]enskému nedávno psal, ale od něho odpovědi nedostal. Prosil jsem ho, aby sbírku takou [bibliografický soupis novějších sorabik; M. Č.] Vám poslal. Mezitím nevím, možné-li a slušné-li se docela spolehnouti na sliby toho pána. Mějte tedy, prosím Vás, péči o tuto věc; poraďte se spolu s p. Čelakovským. Jestli byste uviděli, že od p. Lub[j]enského není se čeho nadíti, račte oba v přátelském spolku aspoň pro mou histor[i] liter[atury slovanské] ten článek o lužickém jazyku rozšířiti, doplniti, vypracovati etc. Já k tomu, co jsem sám pověděl, ani slovíčka přidati neumím.“ 2. září 1831 Šafařík Hankovi děkuje, že Lubjenského přehled, v němž byly názvy knih psány pouze německy, poslal Hanka nazpět s prosbou „o vyložení titulů původních“; chváli jej za nové vydání Dobrovského *Glagolitikey* a při té příležitosti klade Hankovi na srdce: „Vy jste v Praze, Vaše povinnost jest býti nám centrum a pečovat, aby po smrti Dobr[ovského] všeobecná slov[anská] filologie mezi námi nezmizela. Co do mne, já bych Vás s celou duší v takovémto předsevzetí podporoval.“

1. července 1832 prosí o ukázkou z dalmatské kroniky z pozůstalosti Dobrovského, aby ji zařadil do antologie zamýšlené jako doplněk k přepracovaným *Geschichte*. 1. srpna 1832 za výpisek děkuje a radí ohledně edice *Ostromirova evangelia*, o níž patrně Hanka již v tomto období uvažoval, avšak svůj plán uskutečnil až v roce 1843:⁸ „Co se Ostromirova evangelium týče, já tak soudím, že má-li to k čemu posloužit, tedy byste to cyrilskými literami museli vytisknouti dáti. Jináče slabý z toho osoh bude. Nemajíc liter cyrilských, snad byste kamenotisku užiti mohli. Ba věru všecky ty neb[ožtiku] Dobrovskému poslané ohledy a výtahy z Ostromirova evangelium, z těch dvou starých sborníkův 1073, 1076 etc. etc. byste měli vydati. Jest to věc politování hodna, že posavad v Petrově nic z takovýchto věcí na světlo nevyšlo, vyjmouc těch několika okusů Köppena. Kde to vězí, ja [!] věru nevím, ale to věru slabá potěcha pro nás. Nevycházejí-li tyto věci v Petrově, kde na světě mají!“ Má výhrady k nejnovějšímu vydání *Slávy dcery* (1832), týkají-

cí se zejména vkládaných vokálů u slabikotvorných souhlásek a nově složených částí o slovanském pekle a ráji; tuší, že se najde mnoho nespokojenců, kteří budou zklamáni, že je autor řádně neoslavil jako nebešťany, ale v souvislosti s narážkou na Hanku hned svého kolegu ujišťuje, že si ho Kollár váží: „Při všem tom pořád pamatovati sluší, že to báseň, pouhá báseň: a jiné jest ovšem *básniti*, jiné *filozoficky rozumovati*. Přestaňme tedy na tom.“

Poté, kdy bylo s pomocí Palackého a „tajných“ mecenášů ujednáno a zařízeno Šafaříkovo přestěhování do Prahy, sám Hankovi prozradil (7. března 1833), že bude žít v Čechách, ač před ním původně tento záměr tajil: „[J]á Nový Sad opouštím, abych se předběžně do Prahy přenesl a tam se až do vynajití nějakého opatření osadil [...], snad jste to samé i od jiných přátel mých v Praze slyšeli.“ Měsíce před odjezdem si osvěžoval své znalosti češtiny četbou *Bible kralické* a studiem Hankovy *Gramatiky čili Mluvnice českého jazyka podle Dobrovského*, jejíž 2. vydání přednedávnem (1831) vyšlo.⁹ Jedinou podmínkou jeho pražského působení byl totiž slib, že své vědecké texty bude publikovat výhradně v češtině.

Srbsko, kde působil přes čtrnáct let jako ředitel a pedagog novosadského gymnázia, opustil i s celou rodinou 6. dubna, zastavil se u sourozenců v Kiskőrösi, pak v Pešti, Bratislavě, Vídni a odtud přímo do **Prahy**, hlavního střediska českého obrozeneckého života, kde stanul 4. května odpoledne.¹⁰

V Praze se živil nejprve jako redaktor právě založeného *Světlozoru*, soudní tlumočnick (ruština, polština, maďarština) a rovněž cenzor slovanských knih,¹¹ od roku 1838 jako redaktor *Časopisu Českého muzea*, jež se snažil orientovat více slavisticky; nakonec se roku 1841 stal kustodem univerzitní knihovny a o jedenáct let později jejím doživotním ředitelem.

Zdá se, že nyní se mohl z blízka a z vlastní empirie přesvědčit o Hankových slabostech a negativních vlastnostech, které doposud znal jen na základě jeho písemných projevů a zprostředkovaných zpráv. Jeho snad vůbec nejzápornější a nejméně přívětivý portrét vykreslil v listě Kollárovi, napsaném během prvních pražských Vánoc (26. prosince 1833). Stěžuje si na něj, že je pravý nedouk a nenapravitelný rusofil, který jen aby se zalíbil, vlezl by „nejpodlejšímu Rusovi do řiti“. Nejvíce jej zřejmě popudil tím, že podceňoval češtinu jako jazyk vědy a písemnictví na úkor ruštiny: „Onehdy mi povídal, že prý s češtinou není nic, nestojí za práci česky se cvičit a psát etc., my musíme po rusku psát atd. – Já ze své strany sobě vymírajícího Lužičana a Bulhara právě tolik vážím co mohutného Rusa a s lítostí jsem znamenal, že se rusomanie i některých Slovákův tak tuze chytá – což k ničemu dobrému vésti nemůže. Ale já o takovýchto

⁸ Edice vyšla pod názvem *Святое евангелие по Остромирову списку 1056–1057 лет* v Praze 1843, 2. vyd. 1853; památku se pokusil srovnat s *Remešským evangelium* ve studii *Výpisky Remešského a Ostromířského evangelium* (Abhandlungen der königlichen böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, 1843).

⁹ I když jak se Kollárovi svěřil (13. listopadu 1832), Hankova jungmannovská novočeština se mu příliš nelíbila: „Musím zajisté českou gramatiku repetovati! Můj sloh bohužel *zničemněl*: a jakási směsice všech nářečí a jejich forem mi hlavu moutí. Mám sice i německy psanou gramatiku Dobrovského, i větší českou Hankovu, ale tento výťah se pro mou nynější potřebu lépe hodí a mimo to česky psán (ačkoli mně prozaický sloh Hankův naskrze chutnati nechce – nevím, líbí-li se Vám?)“

¹⁰ Srov. NOVOTNÝ 1971, s. 93–94.

¹¹ V Šafaříkově pozůstalosti se nachází vysvědčení o dobré znalosti ruského a polského jazyka, podepsané Václavem Hankou a datované v Praze 18. března 1837; zřejmě sloužilo jako důkaz o Šafaříkově způsobilosti vykonávat svěřený úřad.

pro mne nadmíru bolestných věcech, pro něž bych já zoufati mohl, naschvál nechci mnoho psáti. Nám Slovanům, to já vím, není naskrze pomoci: my musíme dřívěji později zahynouti.“ Kromě toho řadí Hanku do galerie ostatních československých podivínů-filologů, kteří se znmnožili na svých veřejných působištích: „O H[ankovi] jsem Vám již psal, že dal medailii na své zásluhy zhotovit. Bije se tu dobu u Haasův a má po všem světě rozeslána býti. Pokojík páně H[ankův] je pln jeho obrazův, totiž portrétův jeho osoby a podobizen jej představujících v rozličných způsobích, někdy i polonaho. Přitom jen to jest žalostné, že umělci zde takové věci, když je zhotoví, veřejně vystavují. Pročež zde již nejínak se věří a mluví, že p. H[anka] ze zdravého rozumu vyšel. Jak je to žalostné pro nás, můžete sobě myslit, považíte-li veřejnost ouřadu – a koho máme zde v Nejedl[ém], ve Vídni v Hr[om]m[á]dk[ovi], v Prešpurku v P[alko]vičovi] atd.“

Důležitá téma při sledování vzájemného poměru Šafaříkova a Hankova představují *Rukopisy* a ostatní filologické kvazistaročeské mystifikace. Jejich prvním a vytrvalým zpochybňovatelem byl slovinský, ve Vídni žijící slavista **Jernej Kopitar** (1780–1844). Mladší romantická generace českých obrozenců ho neměla příliš v lásce pro jeho nepřístupnou povahu a sklon k ostrým, mnohdy až hranice slušnosti překračujícím polemikám. Zatímco s Hankou se rozvadil ještě za života Josefa Dobrovského, se Šafaříkem udržoval vcelku korektní vztahy – ovšem po břitce útočné kritice *Slovanských starožitností* se navždy rozešel i s ním.

Výmluvným způsobem Šafařík obávaného polemika charakterizoval v rozsáhlém dopise Palackému z 11. října 1830, když Kopitar k Palackého recenzi *Královédvorského rukopisu*¹² připojil komentář zpochybňující (oprávněně) pravost *Janova evangelia a Zelenohorského rukopisu*: „K[opitar] vyřikal na Vás anathema. [...] Podlé něho Vy Čechové jste opravdoví *černoknižníci* (nebo tak v nejst[arší] řeči č[erno] knižník, ne č[erno]kněžník): mistří *podlého* umění. On praví, při čemž mne i smích i hněv i bolest napadá, že H[anka] to Evangelium sám spravil, praví o tom s takovou jistotou, jako by knihu, z které H[anka] ty listy vyřezal, před sebou měl, jako by se byl na to, když H[anka] psal, tomuto přes plece díval. Jemu je Praha jen sběr šibalů a klamstva sídlo. [...] Vy se, chcete-li, braňte: co mně do toho. Mně jen *líto*, že i mne K[opitar] za bratra z Vašeho družstva drží: ba za *mistra* v šibalství a lotrovství. Píše mi on přčasto a příliš upřímně: chtěje mě na svou samospasit[el]dnou víru obrátiti, dle onoho coge intrare a domnívaje se, že pod zástěrou přátelství nejlépe jiným se rouhati a jim ubližovati dá. Mně každé tyranství svědomí nesnesné. Já nikomu v cestě nezávázím. Nedržím sebe ani za vševěda, ani za Mesiáše. Ale *co do jazyků a histor[ie]*, na svých vlastních *zdravých* nohách

stojím [...]. Že pan Kop[itar], kdykoli šantavý Vuk¹³ prdne, hned za ním troubí a roztrubuje po celé Evropě a Evropa se na to s rozplazenou hubou a vyvalenýma očima dívá – *povinnost-li* naše, abychom i my pořád za p. Kop[itarem] stáli, a pustí-li co on, to za ním troubili a roztrubovali?“¹⁴

Jak známo, Šafařík se v tomto ohledu Hanky zastával a považoval za zhora nemožné, že by „drahocenné památky“ někdo novodobě fabrikoval. Např. v listě Kollárovi z 11. února 1833 se vyznal, že zlomky z evangelia i *Libušin soud* (*Rukopis zelenohorský*) pokládá za pravé a že vynalezl způsob, jak neomylně dokázat, že nejde o podvrhy, avšak celý spor chce podložit na později „z důležitých příčin“. Učinil tak nakonec spolu s Palackým v německy psaném spise *Die ältesten Denkmäler der böhmischen Sprache* (1840).

Jinak co se týče samých listů Hankovi z Šafaříkova pražského období, v nichž je adresát nejčastěji oslovován „Rožmilý příteli!“, jsou vesměs utilitární a nezajímavé – ve valné většině jde o prosby o zapůjčení odborné literatury a map, které se týkaly *Slovanských starožitností* a ostatních spisů pozdějších. Zmíním jen několik světlých výjimek.

Humorný obsah má dopis ze 3. června 1842, v němž se Šafařík poprvé zmiňuje o novém pravopise, který mu činí nebyvalé potíže: „S tím pravopisem to bude kříž, než má ruka přivykne ke kladení *g* a *j* a *i* každého na své místo! Musím si uložit nějakou pokutu, např. absens a carnibus a nebo něco tomu podobného. Potom to snad půjde. – Bog Vam daj zdravlje!“ 10. června již Hankovi píše novým pravopisem a změnu prosazuje ve všech sférách české písemné komunikace.¹⁵ Spolu s dopisem z 17. června 1842 Hanku obdaroval Vukovou *Pěsmaricí* a z pochvalných slov vyplývá, že chtěl adresáta motivovat k novým překladům srbského folkloru, který do českého prostředí uvedl právě Hanka svou *Prostonárodní srbskou múzou, do Čech převedenou* již roku 1817: „Pěsmarici Vám propouštím v té naději, že nám aspoň třetinu těch písní na česko přeložíte. Vy jste k tomu nad jiné způsobný.“ Hanka se však v této době překladům lidových písní již nevěnoval.

Někdy jsou předmětem korespondence návštěvníci ze slovanského světa. Je známo, že Hanka byl mnohým z nich ochotným průvodcem po Praze a jejich hostitelem: stal se o Lužické Srby (po Dobrovského smrti zastával čestnou funkci poradce /hluž. *dohladowar*/ Lužického semináře na Malé Straně), zajišťoval studium zahraničních badatelů v Muzeu, zejména Rusů, byl kontaktní osobou pro bulharské studenty (neboť v celé Praze bulharským knihám a bulharštině rozuměl jen on a Šafařík) a vůbec byl v zahraničí vnímán – samozřejmě spolu s Šafaříkem – jako přední představitel české (a vlastně i evropské) slavistiky. V tomto ohledu lze zmínit dva dosud neznámé doklady: Po svém návratu z léčebného pobytu v Mariánských Lázních přítele

¹² Vyšla v *Jahrbücher der Literatur*, 1829, Bd. 48, s. 138–169.

¹³ Sběratel lidových písní, lexikograf a autor zásadní jazykové reformy srbštiny a jejího pravopisu Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864) byl Kopitarovým oblíbencem a chráněncem; „šantavý“ znamená „kulhavý“, „napadající na jednu nohu“.

¹⁴ BECHYŇOVÁ – HAUPTOVÁ 1961, s. 92–93.

¹⁵ Velmi kritický byl však k ortografickým výstřednostem bernolákovce Jána Herkela (ve všeslovanské mluvnici) i k některým edičním novotám samého Hanky: „P. Hanka zajisté ve spisu *Dcerka ode mistra Jana Husí*, v Praze 1825, hned píše 1 bez čepice, hned klade 1 hlavu dole, jak Vám to snad známo, kupř. „we hnievte“. To prý proto, poněvác se 1 po n a m „stýká“!!! Davus sum non Oedipus. Srovnejte už prosím tuto Hankovu ortografii s jeho Igorem a považte vše to, co tím a Pohlem, Hromádků a Dainkem etc. etc. literatuře prospěno, než snad že se obávati musíme brzo za nezhojenlivých filologických měsíčníkův vyhlášeny býti – pak suďte sami, může-li člověk studenou krví na vše to hleděti. Já se Vám vyznám, že jsem se nijak posavad přisiliti nemohel, abych Igora byl přečítal [...]. *Národní život* u nás buď docela pokažen, nebo ho není naprosto – sice by takoveto ne[s]tvůry zústatí nemohly.“ (Šafařík Kollárovi 1. března 1826)

informoval (23. září 1842), že se v Praze zastaví „mladší Turgeněv“, tj. pozdější slavný ruský spisovatel **Ivan Sergejevič Turgeněv** (1818–1883), jemuž v době návštěvy bylo 23 let. A 19. července 1844 psal o návštěvě slovenského básníka **Sama Bohdana Hroboně** (1820–1894), který si chce prohloubit své slavistické znalosti: „Pan Hroboně Vás nepochybně již navštívil a navštíví znovu brzo. Hodlá cvičiti se zde v nářečích slovanských, zvláště v staroslovanštině, ruštině atd. Račte mu, pokud možné a podle statutův Vašich dovoleno, pomáhati knihami z Muzeum. Za pořádnost a správnost mladého toho muže Vám ručiti mohu. Staroslovanskou biblii mu zapůjčím sám; ale Dobrovského grammatikou Institut[ion]es] l[inguae] slav[icae] mu posloužit nemohu, neboť jí téměř každodenně potřebuji sám. Nemáte-li v Muzeum dva výtisky?“

V téže době se Šafařík i Hanka účastnili (společně s Jungmannem, Palackým a dalšími spolupracovníky) příprav I. svazku reprezentativní chrestomatie *Výbor z literatury české od nejstarších časův až do počátku XV. století* (1845), k němuž jako úvod napsal prvně jmenovaný na svou dobu velice kvalitní a přehledně uspořádanou staročeskou mluvnici. Z vlidného tónu jeho instrukcí (24. února 1844) vysvítá, že Hanku považoval za dobrého znalce staročeského jazyka i písemnictví: „Posílaje Vám zde popis básnických statí od p. Palackého pro I. díl Výboru literatury české určených, prosím Vás, že jej bedlivě přehlednou a ze své známosti staročeské literatury doplníte ráčíte. Záleží nám na tom, aby nic dobrého vypuštěno nebylo. Pan Palacký, míním, velmi přísně vybíral. Kdo má z vlastního názoru a z vlastní zkušenosti lepší známost staročeského básnictví nežli Vy? Projděte Dobrov[ského] a Jungm[annovu] hist[oriii] lit[eratury] české, též časopis muzejní a jiné pomůcky, a pak připište, co za hodné uznáte. Nelitujte té práce, jedná se o naši společnou, a to nemalou věc. [...] Popis *prozaických spisův* pošlu později.“ A podobně se Hankovy erudice dovolává v dopise ze 7. května 1845: „Máte-li některé chyby tisku v mé staroč[eské] gram[aticke] poznamenané, račtež mi je oznámiti, možné-li *zejtra ráno*, nebo *zejtra* se bezpochyby poslední arch již tisknouti bude.“

Jako vynikající paleoslovenista věděl o Hankově zájmu o pečlivě shromažďované a jím poprvé vydávané fragmenty církevněslovenských rukopisů – cyrilské a charvátskohlaholské zlomky. Zřejmě historii jednoho takového nálezu popisuje i Šafařík (4. listopadu 1845): „Pravil mi p. Kalina (náš mladý), že v Karlíně (Karolinensthal) na deštích městských knih jsou staré pergamenové listky s *glagolským* písmem přilepené. Viděl je sám. Ouředníci prý tam jsou pp. Příbyl (?) a Rubeš, kteříž o tom vědí. Činím Vás na tu věc pozorna, abyste, jestli Vám libo a možno, věc tu dále vyšetřoval, dříve nežli ty ostatky na zmar přijdou.“¹⁶

Doklady z pozdějšího období, alespoň ve vybraném vzorku materiálu, který jsem měl k dispozici, jsou mnohem skrovnější a pro sledované téma v podstatě nepřínášejí nic

podstatného. Třebaže měl Šafařík k Hankovu chování četné výhrady, nikdy nevyvolal žádný otevřený konflikt. Jeho slabosti ironicky komentoval v dopisech přátelům, ale jinak dokázal Hanku povzbudit i požádat o drobnou pomoc. Nepovažoval Hanku za skvělého vědce a byl si vědom své intelektuální převahy, avšak i přesto zachovával v přímém styku kolegiální korektnost a vrozenou skromnost. Oproti tomu Hanka miloval okázalost a vnější pompéznost, a třebaže nebyl člověkem vyloženě záłudným nebo pokryteckým, jeho ješitnost mu často komplikovala vztahy s okolím.

II. Herderiánství

Oba obrozenci společně sdíleli víru v nadcházející budoucnost Slovanstva, jak ji předpověděl **Johann Gottfried Herder** (1744–1803) v kapitole *Slavische Völker* ve 4. svazku spisu *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (Herder 1791), a oba tuto skutečnost reflektovali i ve svých dílech. U Šafaříka nacházíme herderovské ozvuky hned v první, slavisticky komplexní monografii *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (1826), v níž je autor současně jazykovědcem, historikem, etnografem i literárním dějepiscem, který ovládá velmi rozsáhlou literaturu předmětu (bohatá bibliografie znamenala v této době velkou přednost každé knihy). Žádná jiná česká ani slovenská práce obdobného zaměření nemá tak velký počet citovaných pramenů, čímž se blíží „malé encyklopedii slavistiky“.¹⁷ Hned v *Předmluvě*¹⁸ Šafařík sdílí Herderovo vědomí kontinuity dějin, jazyka a kultury v bytí každého národa a ve své zaměřenosti na „tady a teď“ dává logicky přednost aktuálním kulturně-vzdělávacím a literárním potřebám před politickými dějiny, předjímaje tak ústřední ideu Kollárovy rozpravy o slovanské vzájemnosti: „Jsou-li politické dějiny dávnověku hřbitovem, ve kterém se zetlelý prach předků stává často úrodnou půdou pro klíčící potomstvo, jsou pak literární dějiny zrcadlem ukazujícím spletité cesty vývoje vzdělávání lidského ducha a učícím nacházet mezi nimi tu pravou. [...] Proto milovník literatury musí důkladně poznat především svoji mateřskou řeč a její osudy. [...] [L]iterární činnost ducha, má-li zapustit hluboké kořeny a přinášet zdravé plody hojivě posilující a zušlechťující národní život, musí vycházet z mateřské řeči.“¹⁹ Nicméně studiu vývoje jazyka a literatury Slovanů přisuzuje důležitou kulturně-politickou misi v souladu s obrozenskými národně-emancipačními snahami, čili podle K. Rosenbauma, předního znalce a vykladače Šafaříkova literárněhistorického díla, minulost dle Šafaříka v sobě nese odkaz, který je možné aktualizovat i pro současnost, z něhož se je možné poučit.²⁰

Do *Úvodu* své knihy Šafařík začlenil paragraf *Původ, sídla a činy starých Slovanů*, na něž navazuje nástin náboženství, mravů, kultury a jazyka starých Slovanů; pak přechází k přehledu aktuálního stavu Slovanstva ve třetí dekáde 19. století, ke klasifikaci slovanských jazyků, k pojedná-

¹⁶ Toto Šafaříkovo upozornění bylo zřejmě myšleno zcela vážně, ale nejednalo se o tehdy nemožné karlínské městské knihy, nýbrž o některou z knih tzv. zabránských gonntů z 16. a 17. století. Srov. Jiří ČAREK: *Městské a jiné úřední knihy Archivu hlavního města Prahy*. Praha 1956, s. 167, 176

¹⁷ ROSENBAUM 1989, s. 151.

¹⁸ Je jednou z mála ukázek z *Geschichte* přeložených do češtiny, ve slovenském překladu Valérie a Rudolfa Betákových vyšla kniha dvakrát pod názvem *Dějiny slovanského jazyka a literatury všech nářečí* (1963; 2. vyd. 1992).

¹⁹ NOVOTNÝ 1971, s. 267.

²⁰ ROSENBAUM 1992, s. 373.

ní o charakteru, kultuře a literatuře Slovanů ve všeobecnosti a k výčtu podpůrných prostředků pro rozvoj slovanské literatury. Celý tento pasus je prodchnut jednotčím ideovým přístupem, převzatým z Herderovy kapitoly o Slovanech (ta je tam ostatně i citována). A nejen to: „Spojovacím mostem k Herderovi je Kollárova ‚dvojkázeň‘ O dobrých vlastnostech slovanského národa [Pešť 1822], o kterej niektorí bádatelia oprávnene tvrdili, že ju Šafařík v podstate zapracoval do svojej knihy. [...] Šafařík state o slovanských národoch použil ako kritiku ich útlaku, obranu ich práv a napokon aj ako perspektivu ich budúcnosti, pri ktorej sa dovoľoval Herderovho prooctva o skvelej slovanskej budúcnosti.“²¹

Šafaříkův obraz slovanského dávnověku, o několik let později dotvořený ve *Slovanských starožitnostech* (1837), je postaven na filozofických úvahách, na četných dokladech ze starších historických pramenů a na jejich filologických analýzách: „Slované byli národ od prvopočátku historie své v Evropě domácí, lidé krotcí, pokoje milovní [...], otcovskou zemi svou milující a v tichosti i v míru vzdělávající; protož také ve všech těch hrozných času vichřicích, v tom dlouhotrvanlivém západních i východních národův přes zemi jejich chumelení se a tříbení, pořád se v ní udrželi a rozmohli.“²² Opět zde poznáváme parafrázi Herderovy slovanské kapitoly, avšak Šafaříkovým osobitým přínosem je zdůvodnění domovského práva Slovanů v Evropě – *Slovanskými starožitnostmi* se Šafařík domníval podat a vědeckými argumenty zpečetit důkaz o indoevropském původu Slovanů a jejich „hluboké starobylosti“, jakož i potvrdit skutečnost, že právě Slované jsou mezi Evropany stejně starým, autochtonním „národem“ (pro termín autochton zavádí česká pojmenování „prvobytel“ či „prvožil“) jako Řekové, Římané či Germáni.²³

A ještě ve svých *Myšlénkách o provedení stejného práva českého i německého jazyka na školách českých z konce čtyřicátých let* (1848) jako by Šafařík doslovoval a varioval sentenci o sepětí „literární činnosti ducha“ s rodnou řečí, když se vztahuje k jazyku jakožto nástroji ducha, ale zároveň i samému duchu „v nejvyšším svém vtělení, v nejjistším svém zjevení“; duch ovšem podle něj netvoří jazyk, nýbrž tvoří se „v jazyku a s jazykem“ a tento jazyk je současně vědomím národa.²⁴

O Hankově ideovém a literárním setkání s Herderem máme doklady o něco ranější. Třebaže Herdera přímo nejmenuje, je jeho výzva ke sběru českého písňového folkloru v Hromádkových *Prvotinách* (22. srpna 1814) prostoupena herderovským kultem lidového génia, když žádá některého

z vlastenců, „aby nám naše líbezná národní písně sebral, tak aby Čechové opět ku slovanskému zpěvu přivedeni byli, od kterého se, Bohu žel! aspoň v městech tvrdými zvuky a následováním německých písní velmi vzdálili“.²⁵ Známy jsou i intertextové vazby *Libušina soudu* na Herderovu báseň *Fürstentafel*.²⁶ Hanka však Herdera také překládal do češtiny. Vzhledem k tomu, že jde o zásadní a dosud nepovšimnutý moment česko-německých literárních vztahů, budu se mu věnovat zevrubněji.

V roce vzniku Národního muzea publikoval Hanka český výtah *Krátká historie slovanských národů starých časů* (Hanka 1818), jenž byl sestaven z přehledných nástinů dějin jednotlivých slovanských národů ve středověku, vyňatých ze spisu *Handbuch der Geschichte des Mittelalters* (Rühse 1816) jednoho z průkopníků konceptu německé romantické historiografie **Friedricha Christiana Rühse** (1781–1820).

Nový a svým způsobem i odvážný byl sám akt výběru tohoto spisu pro překlad do češtiny, který Hankovo dílko vpojuje do vývojových souvislostí české obrozenské historiografie, především do procesu její tvořící se odborné terminologie. Historikové ani dějepisci literatury a slavistiky si Hankovy *Krátké historie slovanských národů* příliš nevěšovali, a pokud se již o ní zmínili, marginalizovali a bagatelizovali její význam.²⁷

Přítom česky psaná odborná historiografická literatura se v období před vydáním *Krátké historie slovanských národů* teprve zvolna konstituovala. Důležitou úlohu v tomto procesu měly edice kronik a dějepisné přehledy apologetického rázu, mající více či méně blízko k tzv. obranám českého jazyka, jako např. *Kalendář historický* (6 dílů, 1797–1810), vydávaný **Janem Nepomukem Josefem Rulíkem** (1744–1812), či rovněž jeho *Velmi užitečná historie o slovutném národu českém* (1793), v níž byly české dějiny poprvé podány účelově a s vlasteneckým zápalem jako zbraň národního uvědomování (český národ je národem statečným a udatným ve válkách, proto ho i cizinci pokládali vždy za národ vzácných vlastností a vážili si jej). Do tohoto chudičského kontextu tedy vstoupila Rühsova a Hankova *Krátká historie slovanských národů*.

Kniha je uvedena zvláštní předmluvou, nazvanou *Místo předmluvy. Z německého spisovatele Herdera*,²⁸ kterou bychom v Rühsově originále hledali marně. Tento Hankův český překlad slavné Herderovy kapitoly o dějinném poslání Slovanstva nebyl doposud bibliograficky podchycen – unikl totiž pozornosti Alberta Pražáka,²⁹ Aleny Macurové a Vladimíra Macury,³⁰ Karla Rosenbauma³¹ i Petera Drewse, který se zabýval recepcí Herderova díla u Slovanů do

²¹ ROSENBAUM 1989, s. 151–152.

²² ŠAFAŘÍK 1837, s. 408.

²³ Srov. TIBENSKÝ 1989, s. 35; bohatý materiál k problematice herderovských ohlasů ve slavistově díle snesli a další doklady analyzují PAUL 1961, s. 69–70; ROSENBAUM 1986; DREWS 1990, s. 156–169.

²⁴ ŠAFAŘÍK 1848, s. 181.

²⁵ Cit. dle MÁCHAL 1918, s. XIX.

²⁶ Podrobněji viz DREWS 1990, s. 147–148.

²⁷ Podrobněji jsem se problematikou zabýval v příspěvku *Přínos Václava Hanky pro českou obrozenskou bulharistiku a pro rozvoj česko-bulharských kulturních vztahů*, předneseném na konferenci *Václav Hanka 1791 – 1861 – 2011* (Praha 26. – 28. září 2011); v současné době se připravuje na tuto akci navazující kolektivní monografie.

²⁸ HANKA 1818, s. I–XII.

²⁹ PRAŽÁK 1941.

³⁰ MACUROVÁ – MACURA 1975.

³¹ ROSENBAUM 1980.

konce monograficky.³² Herderův text do češtiny poprvé přeložil pět let před Hankou Josef Jungmann. Překlad vyšel s titulem *O Slovanech. Z Herdera pouze časopisecky* v 1. ročníku vídeňských *Prvotin pěkných umění* (1813).³³

Hanka si tento text nezvolil náhodně. Hned úvodní část představuje všechny Slovanů v jejich zeměpisném umístění a spolu s charakteristikou jejich typických vlastností: slovanské národy zaujímají v dějinách lidstva vzhledem k jejich početní síle nepoměrně menší místo, poněvadž na rozdíl od Němců nebyli nikdy válečníky, nýbrž osadníky, kteří kolonizovali doposud neobydlená místa a krajiny; vynikali jako pastevcí a zemědělci a díky hojnosti stád a obilí i vlastní píli se stali dobrými obchodníky. Herder Hankovým prostřednictvím vyprávěl o kvetoucích městech a prosperujícím obchodě mezi východními Slovanů v Kyjevě a Novgorodě s jižní a západní Evropou a o dalších vynikajících schopnostech slovanských kmenů: dovedli tavit a slévat kovy, uměli tkát plátno či vařit medovinu; byli veselí, hudbymilovní a pohostinní; protivilo se jim loupežit a plenit nepřátelská území a pro mír byli ochotni dávat se v poplatnost. Neštěstí Slovanů tkví prý v tom, že při své krotkosti a pracovitosti, i když jim statečnost nechyběla, nebyli schopni zavést si trvalé válečné zřízení, a tak na nich byla neustále páchána příkoří (z velké části zejména germánskými národy, ale též dalšími podmaniteli – Tatarů a Mongolů).

V závěru německý myslitel Hankovým prostřednictvím předpovídá Slovanstvu skvělou budoucnost a nabádá ke sběru slovanského folkloru (tato výzva, jak známo, nezůstala u Hanky oslyšena, jak dokládají jeho překlady ze srbstiny, ukrajinštiny, polštiny a částečně též ohlasová tvorba vlastní): „[...] i procítnet' i Vy, tak hlubokopadlí, pilní druhdy a šťastní národové, procítnete jednou z tak dávného a těžkého sna, ze svých otrockých okovů vysvobození užívati budete svých krásných krajin [...] jako vlastnictví svého a budete směti starobylé slavnosti své pokojných pracovitostí a obchodů slavivati.

Majíce z mnohých krajin krásné a užitečné příspěvky k historii tohoto Národa [...], žádáme, by i z jiných jich mezery doplňovány a pořád víc a více mizející ostatkové jich Obyčejů, Písni a Pověstí sbírány a konečně Historie těchto národů úplně dány býti mohly, jakž jich obraz lidstva požaduje.“³⁴

Hanka byl v tomto směru jedním z průkopníků, máme-li na zřeteli, že u všech raně obrozenských překladů naukové literatury z němčiny do češtiny platí jistá paradoxnost soudobé komunikativní situace, jíž se tyto překlady účastnily:³⁵ překladatel totiž nezprostředkoval text originálu příjemcům, kterým by nebyl přístupný bezprostředně v německém jazyce, poněvadž znalost němčiny byla u intelektuálních vrstev samozřejmostí, ba naopak mnohým, i vlastenecky uvědomělým vlastencům činilo porozumění textu v doposud neustálené „odborné“ češtině značné potíže. Odtud

vyplývá fakt, že překladatel do komunikace vstupoval na první pohled samoúčelně, „nadbytečně“, neboť nenavazoval komunikaci mezi autorem textu a jeho příjemcem, nýbrž naopak „do ní aktivně (a z hlediska autorského přímo rušivě) zasahuje, nerozšiřuje okruh čtenářů původního textu, ale naopak jeho převedením do češtiny jako by symbolicky jejich okruh zužoval“.³⁶

Snadno tedy pochopíme, proč Šafařík v případech svých *Geschichte* volil němčinu jako jazyk srozumitelný všem Slovanům žijícím na území rakouského mocnářství. 21. ledna 1824 o tom napsal Kollárovi, že materiál měl shromážděn už před třemi lety, ale samotný text píše německy: „poněvadž jsem učenou všeslovenskou veřejnost rakouské monarchie před očima měl, domnívaje se, že tato panující v říši naší řeč všem společně známější jest nežli české nářečí. Knížka má měla ode všech slovenských, nejen československých, alebrž i dalmatských, charvatských, vindických, srbských, polských *mladých* (tj. učiti se chtějících) literátorů čtena býti. Tytž jsem i na ty zatvrdlé jinostrance – Němce – myslel –, kteří by se snad do tohoto spisku nahlédnouti, a že ve slovenském světě již *svitlo* (ne svítá), přesvědčiti se chtěli, ohled měl.“ Záhy dodává, že poté, co se seznámil s novými spisy polských a ruských badatelů, kteří píšou ve svém rodném jazyce, začal této „marnomyslnosti“ litovat, avšak jen přepsání práce by vyžadovalo alespoň půl roku, natož její přeložení. Kromě toho si byl vědom, že ve stávající formě nemůže být přeložena („Pro Českoslovanů by to přepracováno býti muselo.“).

Jinou komunikační strategii volil Jungmann. Je modelovým příkladem obrozenského překladatele, který aktivně vstupuje do komunikativní situace mezi autora originálního textu a jeho příjemce, a to z ideologických pozic:³⁷ Jungmann se totiž snaží do překládaného textu interpolovat vlastní stanoviska a komentáře, čímž v různé míře dochází k posunům menšího až zásadního významu oproti původní intenci autora originálu: „Tento typ posunů překladu vůči originálu, které vnucují subjektu překladatele roli spoluautora domýšlejícího a doplňujícího autorský text, aniž by se s ním zjevně ostře křížily, přechází v posuny, kde změna, doplnění nebo koneckonců i vynechání informace s sebou nese i změnu hodnotové perspektivy, změnu v hierarchizaci textem podávaných údajů.“³⁸

Vhodným příkladem Jungmannovy překladatelské metody je převod již zmíněné Herderovy kapitoly o Slovanech. Jungmannova obrozenská ideologie je v tomto směru dobře patrná např. při překladu u Herdera kolísajícího singuláru a plurálu substantiv Volk/Völker a Nation/Nationen ujednocenými ekvivalenty národ/Slované. Hankův překlad téhož textu je mnohem přesnější, i když z hlediska srozumitelnosti dnešnímu čtenáři se Hanka nevyhnul neologismům, které se tehdy ani později neujaly, a to včetně názvů jednotlivých slovanských národů a jejich státních útvarů.

³² DREWS 1990, s. 135–155, kapitola *Böhmische Länder*.

³³ Je dostupnější v reedici: JUNGMANN 1958, s. 430–431.

³⁴ HANKA 1818, IX–XII.

³⁵ Následující výklad vychází ze studie MACUROVÁ – MACURA 1975.

³⁶ *Ibidem*, s. 156.

³⁷ MACUROVÁ – MACURA 1975 hovoří o celé generační – „jungmannovské“ – ideologické soustavě, která se opírá o slovanskou vzájemnost a vizi konvergentního vývoje jednotlivých slovanských národů směrem k ideálu jednotného slovanského jazyka.

³⁸ *Ibidem*, s. 159.

Podívejme se konkrétně na několik příkladů, jež jsou paralelně citovány v německém originále a v Jungmannově, Hankově a zatím nejnovějším Petrbokově překladě. Hned úvodní řádky svědčí o tom, že Hanka je jako překladatel poměrně přesný a jím volené ekvivalenty se (až na neobratné „podivů žádostivý“ vedle Jungmannova „dobrodružský“) přibližují současné dikci ve větší míře než překlad Jugmannův:

„Die slawischen Völker nehmen auf der Erde einen großem Raum ein als in der Geschichte, unter andern Ursachen auch deswegen, weil sie entfernter von den Römern lebten. Wir kennen sie zuerst am Don, späterhin an der Donau, dort unter Goten, hier unter Hunnen und Bulgarn, mit denen sie oft das römische Reich sehr beunruhigten, meistens nur als mitgezogene, helfende oder dienende Völker. Trotz ihrer Taten hie und da waren sie nie ein unternehmendes Kriegs- und Abenteuervolk wie die Deutschen [...].“³⁹

„Slované zaměstnávají více místa na zemi nežli v historii, a to mimo jiné příčiny i pro tu, že byli od Římanů vzdálenější. Přicházíme k poznání jich nejprve u Donu (Tanais), později u Dunaje, tamto mezi Goty, zde mezi Huny a Volhary, s kterými na větším díle co pomocný neb služební národ proti Římanům bojovali. Jakkoli svou udatnost zde onde dosti najevo dávali, nicméně nebyli vlastně vojenským a dobrodružským národem jako Němci [...].“⁴⁰

„Slovanští Národové zaměstnávají více prostranství na zemi než v historii, mezi jinými příčinami také proto, že Římanům vzdálenější bývali. Poznáváme je zprva na Donu, později na Dunaji, tam mezi Góty, zde mezi Huny a Bolgary, s nimiž často římské (!) císařství velmi znepokojovali, nejvíce jako spolutáhnoucí, pomáhající aneb sloužící národy. Ač jich počínání zde onde hrdinské bývalo, nebývali nikdy podnikající válečný a podivů žádostivý národ jako Němci [...].“⁴¹

„Slovanští národové zabírají větší díl země než dějin, kromě jiného také, protože žili dále od Římanů. Známost o nich máme nejprve na Donu, později na Dunaji, v prvním případě mezi Góty, v druhém mezi Huny a Bulhary, s nimiž společně často velmi znepokojovali římskou říši, a to většinou však jen jako vlečené národy, pomocné nebo služební. Přesto, že tu a tam jsou zaznamenány jejich činy, nebyli nikdy národem válečných a dobrodružných podniků jako Němci [...].“⁴²

U zeměpisně-historických reálií lze sledovat Jungmannovu snahu místo pouhého přesného překladu objasňovat, doplňovat a komentovat překládané pojmy (viz přidanou větu o Lüneburku nebo vysvětlivku týkající se Braniborska připojenou v závorce), kdežto Hanka se podobných zásahů do cizího textu vzdává:

„Von Lüneburg an über Mecklenburg, Pommern, Brandenburg [...].“⁴³

„Od vendického *Gleina*, jež potom Němci Lüneburgem nazvali, po Meklenburgu, Pomořanech, Brandeburgu (jež tehdež *branný bor* sloul) [...].“⁴⁴

„Od Lüneburka přes Meklenburk, Pomoří, Brandeburk [...].“⁴⁵

„[...] od Lüneburku přes Meklenbursko, Pomořany, Braniborsko [...].“⁴⁶

Kde Hanka věcně (i když ve shodě s obrozenou představou Slovanů jakožto jednoho národa) překládá Herderovo „eine Nation“ jako „Jeden Národ“ (obývající Evropu), interpoluje Jungmann do Herderova textu zcela samostatný pasus o výjimečné (i ve světovém měřítku) rozlehlosti Slovanů a jejich jazyka, přičemž se mezi řádky zaštiťuje nejmocnějším slovanským bratrem – Ruskem, díky němuž prý lze doputovat z Prahy až do Číny „samými Slovany“ a které je údajně tak silné, že pod svůj vliv dostává i některé země v Asii.⁴⁷

V relaci se slovanskou kolonizací „opuštěných“ území neopomene Jungmann (v odvolávce na staré německé kroniky) z vlastní iniciativy poučit čtenáře, že orbě se Němci naučili od Slovanů, jak o tom svědčí slovanská výpůjčka *Pflug* (pluh), ale Herderův text tlumočí jen rámcově a zkráceně. Hanka naopak usiluje zprostředkovat Herderův originál slovo od slova, a to i za cenu, že pro některé v tehdejší češtině neobvyklé výrazy musí vytvořit nová pojmenování: za německé „Kolonisten“ uvádí novotvar „násadníci“ a v závorce obecně srozumitelné „colonistae“, za německé „nach allen [...] Verheerungen, Durch[zügen] und Auszügen“ jednak ze starší češtiny oživuje lexém „spousty“ (spouště, zkázy), jednak podle němčiny kalkuje neologismy „průtěhy“ (procházení) a „výtěhy“ (stěhování):

„Allenthalben ließen sie sich nieder, um das von andern Völkern verlassene Land zu besitzen, es als Kolonisten, als Hirten oder Ackerleute zu bauen und zu nutzen; mithin war nach allen vorhergegangenen Verheerungen, Durch- und Auszügen ihre geräuschlose, fleißige Gegenwart den Ländern ersprießlich.“⁴⁸

„Kterékoli země od jiných opuštěné osedli, v těch sobě orby neb pastvy hleděli, a tudy po předešlém plenění, tažení a stěhování národů jejich pilná přítomnost všudy k prospěchu byla. Od nich (jakž dosvědčuje historie brandeburská a míšenská) mysliví Němci umění orby i jméno pluhu (*Pflug*) přijali.“⁴⁹

„Všudy se osazovali, by země od jiných národů ostavené naplňovali, je jako násadníci (*colonistae*), jako pasteveci aneb rolníci vzdělávali a užívali; pročež bývala po všech předešlých spoustách, průtěhách a výtěhách jich tichouká a pracovitá přítomnost krajinám těm prospěšna.“⁵⁰

„Usadili se všude a převzali země, opuštěné jinými, vzdělávali je a užívali jako kolonisté, pastýři a zemědělci; po všem tom předchozím pustošení, po všem tom procháze-

³⁹ HERDER 1791, s. 32.

⁴⁰ JUNGSMANN 1958, s. 430.

⁴¹ HANKA 1818, s. I-II.

⁴² PETRBOK – HERDER 1995, s. 47.

⁴³ HERDER 1791, s. 32.

⁴⁴ JUNGSMANN 1958, s. 430.

⁴⁵ HANKA 1818, s. II.

⁴⁶ PETRBOK – HERDER 1995, s. 47.

⁴⁷ Srov. HERDER 1791, s. 33; JUNGSMANN 1958, s. 430; HANKA 1818, s. IV; PETRBOK – HERDER 1995, s. 47.

⁴⁸ HERDER 1791, s. 33.

⁴⁹ JUNGSMANN 1958, s. 430.

⁵⁰ HANKA 1818, s. IV.

ni a stěhování národů byla jejich nehluchá, pilná přítomnost těmto zemím prospěšná.⁵¹

Měl-li Jungmann jako překladatel učinit Slovanům nějakou výtku, jednoduše negativní dovětek vynechal, a tak místo „hostinští až k rozhozovačství“ ponechal pouhé „hostinští“. U Hanky pak čteme biblické „hostinští [...] v mar-notrat“.⁵²

Jiný akcent má Jungmannem přeložená charakteristika Slovanů jako svérázného a starobylého národa. Hanka zůstává v intencích originálu (všude, ale zvláště tam, kde je Slovanům dopřána svoboda, lze doposud spatřit jejich starý ráz), kdežto Jungmann snadnou poznatelnost „starého jich rázu a obrazu“ přímo podmiňuje svobodou – je patrná vždy (!) a všude tam, kde se jim popřává alespoň poněkud svobody. V tomto posunu je skryt Jungmannův apel (týkal se v podstatě všech Slovanů s výjimkou Rusů) k odporu proti těm podmanitelům Slovanů, kteří ujařmeným národům neposkytují ani minimální záruky rozvoje jejich potřeb jakožto svérázných etnických jednotek.⁵³

Profetické finále pak v Jungmannově podání věští šťastnou budoucnost jedinému slovanskému národu (ovšem beze zmínky o vysvobození z otrockých okovů, zřejmě z cenzurních důvodů), kdežto u Hanky je ve shodě s Herderem řeč o „Národech“ a překlad je kompletní, bez jediné vynechávky:

„[...] und da diese Nationen größtenteils den schönsten Erdstrich Europas bewohnen, wenn er ganz bebaut und der Handel daraus eröf[f]net würde [...]: so werdet auch ihr so tief versunkene, einst fleißige und glückliche Völker, endlich einmal von eurem langen trägen Schlaf ermuntert, von euren Sklavenketten befreit [...].“⁵⁴

„[...] a poněvadž tento národ z většího dílu nejpěknější okršlek Evropy obývá, kterýž poznenáhlu celý vzdělá, a všudy sobě obchod otevře [...], i procitneteť i vy, hlubokopadlí Slované, pilný druhdy a šťastný národe, procitnete jednou z tak dávného a těžkého ze sna [...].“⁵⁵

„[...] a poněvadž národové ti z většího dílu nejkrásnější okres Evropy obývají, kdyby celý vzdělán a obchod v něm otevřen byl [...]: i procitneteť i Vy, tak hlubokopadlí, pilní druhdy a šťastní Národové, procitnete jednou z tak dávného a těžkého sna, ze svých otrockých okovů vysvobození [...].“⁵⁶

„[...] a jelikož tyto národy obývají většinou oblast Evropy, která by byla nejkrásnější, kdyby byla jen úplně vzdělaná a obchodně vytěžena [...], budete i vy, tak hluboko kleslí, kdysi pilní a šťastní národové, konečně procitlí ze svého

dlouhého, nečinného spánku, konečně osvobození od svých otrockých okovů [...].“⁵⁷

V samém závěru pak Jungmann vypustil celý odstavec o potřebnosti studia slovanského folkloru a historie, obsahující i krátký soupis vědců zasloužilých o poznání Slovanstva (z Hankova překladu tohoto odstavce bylo citováno výše).

Tolik Herderův text. Vlastní překlad Rühsova díla pak Hanka začíná stručným úvodem *Historie slovanských národů*,⁵⁸ v němž je osvětlen příchod Slovanů do Evropy. Rühsov Slovanů jako celek – v plné míře pod Herderovým vlivem – idealizuje a líčí je jako mírumilovný a pracovitý národ: byli prý méně bojovní a méně bažící po cizím než Germáni, měli málo zbraní a bojovali převážně bez koní; milovali svobodu a uspořádání zákonů bývalo zcela demokratické; náboženství nebylo jednotné, ale každý kmen měl své bohy, ač je spojovaly některé společné představy („poněty“), např. „o dobré a zlé bytnosti“;⁵⁹ vynikali čistotou a věrností žen svým mužům; živili se hlavně jáhlami, obírali se orbou a chováním dobytka; k válečným zajatcům se chovali dobrotivě (ukládali jim „jistý čas služby, po jehož vyjití je propouštěli s dary“); mezi vzdělané národy pronikli opožďeně, ale bylo to dáno jednak jejich zeměpisnou polohou, jednak soustavnou germanizací („prostředkové vyššího rozvinutí byli jim dílem od Němců donášeni, ježto některé slovanské kmeny tak připravili, že je buď docela zněmčili, buď politicky sobě podmanili a jazyk slovanský toliko u nižších stavů vykořeniti nemohli“).

Překlad vcelku odpovídá německému originálu *Geschichte der slavischen Völker*,⁶⁰ avšak oproti předloze se Hanka přece jen dopustil jednoho podstatného posunu: místo náležitěho „Das zweite Hauptvolk Europas“ (tj. druhý hlavní národ Evropy) se rázem stalo „Největší národ v Evropě“; Hanka navíc upravil i etymologii jména Slovan („toto novější jméno *Slovan* pochází od *slova*, lidé jednoho slova, tj. kteří sobě rozumějí“)⁶¹ a výklad o rozdělení Slovanů podle Dobrovského: „Dobrovský rozděluje všechny slovanské kmeny ve dvě ratolesti A a B; k prvnímu náležejí Rusi, Srbové, Bolhaři, Bosňáci, Dalmati, Charváti, Krařijini, Korytané, Štyrové; k druhému Slováci, Čechové, Moravané, Lužáci Horní i Dolní a Poláci. První mají předložku [= předponu; M. Č.] *raz*, druhí *roz*.“⁶²

V tomto výkladu překladatel Hanka zavedl několik novotvarů, kterých ovšem neužíval systematicky: vedle neutrálního „Srbové“ a „Srbsko“ užívá pod vlivem němčiny varianty „Serbsko“ a „Serbie“ a k neustáleným propriím patří

⁵¹ PETRBOK – HERDER 1995, s. 47.

⁵² Srov. HERDER 1791, s. 34; JUNGSMANN 1958, s. 431; HANKA 1818, s. VI; PETRBOK – HERDER 1995, s. 48.

⁵³ Srov. HERDER 1791, s. 35; JUNGSMANN 1958, s. 431; HANKA 1818, s. VIII–IX; PETRBOK – HERDER 1995, s. 48.

⁵⁴ HERDER 1791, s. 35.

⁵⁵ JUNGSMANN 1958, s. 431.

⁵⁶ HANKA 1818, s. IX–X.

⁵⁷ PETRBOK – HERDER 1995, s. 48.

⁵⁸ HANKA 1818, s. 3–6.

⁵⁹ O dualistickém principu náboženství starých Slovanů byla přesvědčena ještě celá pozdější tzv. mytologická škola (J. Grimm, I. J. Hanuš, K. J. Erben aj.).

⁶⁰ RÜHS 1816, s. 781–783.

⁶¹ V originále je podáno více možných teorií („ob jener neue Name von *Slovezk* [!] Mensch, oder von *Slowo* das Wort, oder endlich von *Slawa* der Ruhm stammt, kann nur durch Vermutung entschieden werden“; RÜHS 1816, s. 782); Hanka však záměrně ponechal pouze teorii Dobrovského.

⁶² Originální text Hanku zřejmě neuspokojoval: „Dobrowsky teilt alle slavische Stämme in den *antischen*, zu welchem Croaten, Servier und Russen, und den *slawinischen* [!], zu welchem Tschechen, Lechen und Wenden gehören: als charakteristischer Unterschied in der Sprache foll die Vorsilbe *ras* dienen, die bei dem antischen Stamm *ras*, beim slawinischen *roz* lautet; allein mir scheint diese Einteilung doch in keiner Hinsicht genügend.“ (RÜHS 1816, s. 783) Proto provedl korekturu přímo podle Dobrovského prací, které měl k dispozici.

„Lužáci Horní a Dolní“, na jiném místě nazývaní jakožto „hlavní národ Sorbů“ jménem „Lužané“ a jejich kraj „Srb-sko neb Sorbsko“. Vzhledem k roku 1818 je pozoruhodná podoba „Bolhaři“ (jinde též „Bolgaré“, „Bolgarié“, „Bolgarsko“, „bolgarský“ a ojedinělé „bulgarský“) – v českém prostředí jí po celá třicátá a čtyřicátá léta 19. století konkurovala později opuštěná varianta „Volhaři“ (a od ní odvozené adjektivum „volharský“), která se opírala o etymologii vyvozující původ Bulharů od ruské řeky Volhy.

Až v pozdějších Šafaříkových česky psaných pracích, pojednávajících zejména o historii a zeměpisném rozšíření Slovanů (mám na mysli *Slovanské starožitnosti* a *Slovanský národopis*) byla zavedena a svým způsobem i kodifikována systematická terminologie modernější, již se v podstatě řídí i dnešní věda. Avšak od Hankova prubířského činu – pojednat o historii slovanských národů v jazyce českém – dělí Šafaříkova díla celá dvě desetiletí intenzivního rozvoje českého písemnictví v oblasti nauky i krásné literatury.

Na základě dochované korespondence a sledování styčných i rozdílných osobnostních rysů obou protagonistů na pozadí zintenzivňujícího se českého obrozeneckého procesu můžeme konstatovat, že Šafařík stejně jako Hanka patří ke generaci pojímající vědu o Slovanech – slavistiku v širokém smyslu slova – jinak než její zakladatel Josef Dobrovský. Představovalo-li pro něj studium jazyka poznávání „pouhé nepřikrášlené pravdy“, pro romantiky znamenal jazyk vyjádření samé podstaty národního bytí, oblast studia, jejíž zkoumání bylo zhusta ovlivňováno hledisky a požadavky **emocionální povahy**; to souviselo i s romantickým pojetím historie, pro něž je historik prorokem, který hledí do budoucna (temná minulost bude vystřídána zářnou budoucností). Stěžejní úlohu tu sehrála Herderova představa, podle níž je národní jazyk projevem osobitého charakteru národa („ducha národa“) a jeho specifické kultury, organizující silou národní kultury a základním stavebním prvkem jeho identity. Jako pars pro toto dobové recepce Herderových myšlenek byla věnována pozornost jednak projevům herderismu v Šafaříkových dílech, jednak doposud neznámému – Hankovu – překladu slavné slovanské kapitoly německého učenice. Svou váhu má také překlad slovanského oddílu Rühsova historického spisu – i když nejde o původní naukové dílo, Hanka tak významně přispěl k průniku národního jazyka do oblasti vědy.

Šafařík přechází k užívání češtiny v odborné slavistické literatuře později než Hanka, a to zejména po svém příchodu do Prahy v roce 1833. Na rozdíl od Hanky však vytváří monumentální originální vědecké dílo fundamentálního dosahu, díky němuž se Praha stává světovým slavistickým centrem.

Několik namátkových sond do Šafaříkovy korespondence s Hankou a přáteli mělo za svůj účel sledovat vzájemný poměr obou obrozenců. Analyzovaný materiál dokumentuje postupné vyhasínání Šafaříkova vřelého vztahu k Hankovi, jež vnímal jako vrstevníka hlásícího se k témuž – Jungmannovu – vzoru: rané dopisy byly plné citu, mladického horování o úkolech na „národa roli dědičné“, ovšem počát-

kem třicátých let došlo z Šafaříkovy strany k prvnímu velikému rozčarování – jednak shodou nepříznivých okolností (potlačené polské povstání, vnitřní problémy v ruské akademii a nakonec i váhání všech tří zúčastněných), nýbrž rovněž v důsledku Hankových stále se měnících plánů, o nichž se Šafařík dozvídal od cizích osob. Vzájemnou komunikativnost a důvěru ohrožovala též rozdílná, ba protichůdná politická orientace obou aktérů: odchod do Ruska by znamenal manifestování jednoznačného politického stanoviska, a to carofilského a protipolského, čehož si byl Šafařík coby zapřísáhlý demokrat a polonofil dobře vědom; a novosadského profesora muselo pálit i Hankovo obvinění, že z cesty do Ruska prý sešlo pro jeho váhavost a nerozhodnost.

Když v Praze Hanku blíže poznal, viděl v něm spíše podivína, který se příliš věnuje vlastnímu egu, zapomínaje na vyšší cíle a oběti, a vědce na hranici průměrnosti, jehož sláva nestojí na skutečných kvalitách, nýbrž na osobních stycích s vysoce postavenými ruskými úředníky. Uvědomoval si, že nesmí být jeho protichůdcem, ale souputníkem, maje na paměti své první pražské setkání s Jungmannem a ostatními vlastenci. Zároveň se skutečnému sblížení neustále stavěla do cesty Hankova specifická povaha, jeho veličáštství a touha po poctách, medailích a zlatých prstenech... Správně tento rozpor vyjádřila Věnceslava Bechyňová: jejich vztah sice ochladl, ale nikdy se nestali zjevnými nepřáteli a Šafařík Hanku považoval navzdory jeho charakterovým vadám za „člověka zasloužilého o českou literaturu“.⁶³

Seznam použité literatury

BECHYŇOVÁ – HAUPTOVÁ 1961: *Korespondence Pavla Josefa Šafaříka s Františkem Palackým*. K vyd. připravily Věnceslava BECHYŇOVÁ a Zoe HAUPTOVÁ. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1961.

DREWS 1990: DREWS, Peter. *Herder und die Slaven. Materialien zur Wirkungsgeschichte bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. Slavistische Beiträge, Bd. 267. München: Verlag Otto Sagner, 1990.

HANKA 1818: HANKA, Václav. *Krátká historie slovanských národů starých časů dle F. Rühsa*. Praha: Bohumil Ház, 1818.

HERDER 1791: HERDER, Johann Gottfried. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. IV*. Riga – Leipzig: Hartknoch, 1791. Kniha XVI. Kapitola 4. Slavische Völker, s. 32–36.

JUNGMANN 1958: JUNGMANN, Josef. *Překlady. II*. Praha: SNKLHU, 1958.

MACUROVÁ – MACURA 1975: MACUROVÁ, Alena – MACURA, Vladimír. Jungmannovy odborné překlady. *AUC – Philologica*, 1975, č. 3–4/1974, *Slavica pragensia*, č. 17. [Josef Jungmann a jeho pokrokový odkaz dnešku], s. 155–169.

MÁCHAL 1918: MÁCHAL, Jan. *Předmluva*. In Hankovy Písňe a Prostonárodní srbská muza do Čech převedená. Praha, ČAVU, 1918, s. V–XLIV.

NOVOTNÝ 1971: NOVOTNÝ, Jan. *Pavel Josef Šafařík*. Praha: Melantrich, 1971.

⁶³ Srov. její úvodní studii *Korespondence a přátelství P. J. Šafaříka s Františkem Palackým*, BECHYŇOVÁ – HAUPTOVÁ 1961, s. 22.

PAUL 1961: PAUL, Karel. *Pavel Josef Šafařík. Život a dílo*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1961.

PETRBOK – HERDER 1995: HERDER, Johann Gottfried. Slovanští národové. Přel. Václav Petrbok s přihlédnutím ke staršímu překladu Jana Patočky. *Souvislosti*, 1995, roč. 6, č. 2, s. 47–49.

PRAŽÁK 1941: PRAŽÁK, Albert. *Herder a Češi*. In HERDER, Johann Gottfried. *Vývoj lidskosti*. Praha: Jan Laichter, 1941, s. V–XXXIII.

ROSENBAUM 1980: ROSENBAUM, Karol. Osudy Herderovej kapitoly o Slovanoch v českom a slovenskom národnom obrození. *Slavia*, 1980, roč. 49, č. 1, s. 48–56.

ROSENBAUM 1986: ROSENBAUM, Karol. *Literárne reflexy*. Bratislava: Tatran, 1986. Herder a slovenské národné obrozenie, s. 74–118.

ROSENBAUM 1989: ROSENBAUM, Karol. Literárnohistorické dielo P. J. Šafárika. In *Pavol Jozef Šafařík a sloven-*

ské národné obrozenie. Sedlák, Imrich (ed.). Martin: Matica slovenská, 1989, s. 149–160.

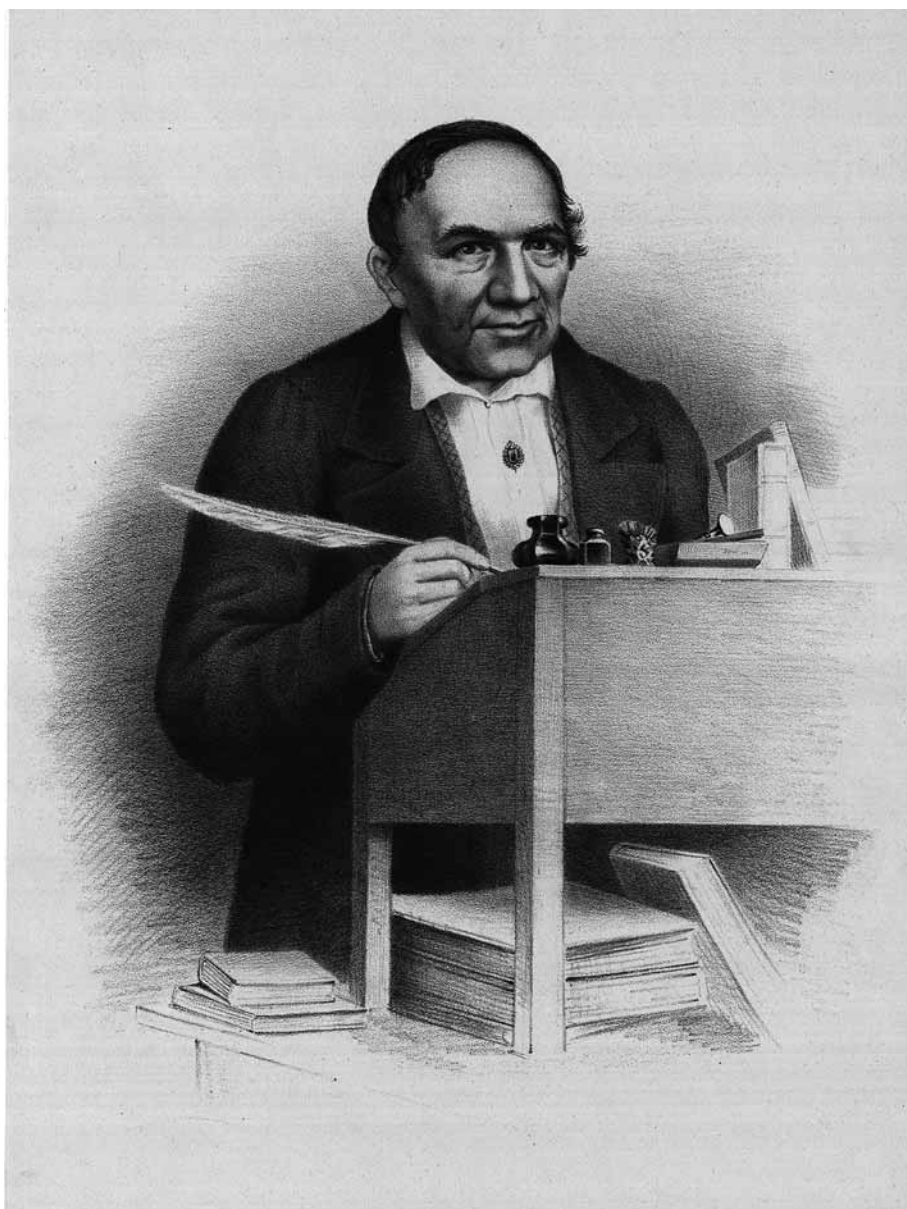
ROSENBAUM 1992: ROSENBAUM, Karol. *Doslov*. In Šafařík, Pavol Jozef. *Dejiny slovanského jazyka a literatury všetkých nárečí*. Košice: Univerzita P. J. Šafárika, 1992, s. 360–384.

RÜHS 1816: RÜHS, [Christian] Friedrich. *Handbuch der Geschichte des Mittelalters*. Berlin: Realschulbuchhandlung, 1816.

ŠAFAŘÍK 1837: ŠAFAŘÍK, Pavel Josef. *Slovanské starožitnosti*. Praha: České muzeum, 1837.

ŠAFAŘÍK 1848: ŠAFAŘÍK, Pavel Josef. *Myšlenky o provedení stejného práva českého i německého jazyka na školách českých*. *ČČM*, 1848, roč. 22, č. 2, s. 171–197.

TIBENSKÝ 1989: TIBENSKÝ, Ján. Slovenské korene Šafaříkovho slavizmu. In *Pavol Jozef Šafařík a slovenské národné obrozenie*. Sedlák, Imrich (ed.). Martin: Matica slovenská, 1989, s. 24–47.

Václav Hanka u svého psacího pulpitu. J. Farský, Praha, 1861. Křídová litografie. NM, OSČD, inv. čís. H2-195 083